

METODEUTICKÉ INŠPIRÁCIE V MYSLENÍ CH. S. PEIRCEA

FRANTIŠEK MIHINA, Katedra filozofie FF PU, Prešov

MIHINA, F.: Methodeitic Inspirations in Ch. S. Peirce's Thinking
FILOZOFIA 69, 2014, No 4, pp. 295-306

Charles Sanders Peirce plays a unique role in the history of modern American philosophy. The paper's focus is on scientific discovery and explanation, i.e. two important issues of Peirce's thinking. Many types of scientific reasoning have long been identified as supplying important methodologies for discovery and explanation in science, but many questions regarding their logical properties remain open in contemporary investigations in philosophy of science, methodology and logic. These styles of reasoning include induction, abduction, deduction, explanation or confirmation. The article offers a logical, or more exactly, methodetical analysis of a particular type of scientific reasoning, namely abduction, i.e. reasoning from an observation to its possible explanations. There is no single logical method in scientific practice in general, and with respect to abduction in particular. Abduction is not a new form of inference, but belongs to the most important ways leading to scientific discovery.

Keywords: Abduction – Deduction – Induction – Inference – Logic – Methodetics – Methodology – Modes of reasoning – Philosophy of science – Pragmatism – Reason – Reasoning – Semiotics

„Všetko, čo možno nájsť v mojich prácach, ktoré som publikoval o logike, sú len tu a tam roztrúsené úlomky bohatej žily, ktorá zostáva nepublikovaná. Mnohé som ale napísal; dať dohromady tieto fragmenty však nedokáže nijaký človek. Ani ja sám.“

Ch. S. Peirce (CP 2.1)

Úvod. Uvedené motto k *Elementom logiky* (z roku 1903) zdanlivo nedáva veľa šancí ani naozaj serióznemu záujemcovi o štúdium myšlienkového odkazu Charlesa Sandersa Peircea. Napriek tomu tých, ktorí sa o reflexiu jeho rozsiahlej pozostalosti pokúšajú, našťastie, pribúda. Nie je to náhoda a nie je to spojené ani s blížiacim sa storočím, ktoré uplynie od jeho skonu (1914). Hlavným dôvodom záujmu o jeho myšlienkový odkaz je najskôr jeho narastajúca aktuálnosť a viacrozmerná inšpiratívnosť pre súčasnú filozofickú teóriu. A dozaista aj to, že pred viac ako storočím sa Peirce pokúsil rekonštruovať filozofiu ako živú platformu ideí, ktoré majú svoje nezastupiteľné miesto v horizonte aktuálneho myslenia. V našej štúdiu sa však sústredíme najmä na smer jeho teoretického záujmu, ktorý spájame ani nie tak s *kozmom* a jeho možnými podobami, ale skôr so spôsobom, ako, v akých hraniciach, s akými obmedzeniami formujeme jeho obraz vo

vede či filozofii. „V stručnosti možno moju filozofiu opísať ako pokus fyzika ponúknuť také názory na konštitúciu univerza, ktoré dovoľujú metódy vedy s ohľadom na to, čo urobili filozofi v minulosti... To najlepšie, čo môžeme urobiť, je ponúkať hypotézy, ktoré vo všeobecnej línii rastu vedeckých ideí nie sú celkom nevierohodné a možno ich verifikovať alebo zavrhnúť budúcimi pozorovaniami“ (CP 1.7). Postoj *konštruktívneho skepticizmu* je najlepšou východiskovou pozíciou, akú si z hľadiska metodeutickej efektivity možno priať – v záujme výsledkov, ktoré od vedeckých aktivít očakávame.

Metodológia čiže metodeutika. Toto označenie, ktorému Peirce dával prednosť, je podľa neho jednou z troch hlavných častí logiky v *širšom* zmysle. Zvyšnými dvoma sú teória znakov a formálna logika. Logika i jej štruktúrne časti sú *hodogetické*, predstavujú návod, náčrt spôsobu, pomocou ktorého možno dosahovať (ne)isté výsledky ľudského poznania. Aby sme ich dokázali sformulovať, potrebujeme „nájsť samotnú metódu objavovania metód – tá môže vzniknúť iba z teórie metód skúmania; aby sme pokryli každú možnosť, mali by sme ju hľadať vo všeobecnej doktríne metód dosahovania cieľov a vychádzať pritom z ešte všeobecnejšej doktríny skúmania povahy teleologického konania“ (CP 2: 108). Chcel zostať nanajvýš *hodogetom*, teda tým, kto poskytuje návod, ako „robiť“ filozofiu.

Z hľadiska metodeutickej optiky ide o potrebu: a) rozlíšiť vedecký diskurz od mimovedeckého vo vzťahu k ich epistemickým charakteristikám; b) pokiaľ ide o spôsoby argumentácie vo vzťahu k predpokladaným vedeckým záverom, aplikovať zdôvodnenú logiku heuristického i systematického výskumu, teda selekciu pri požití deduktívnych, induktívnych či abduktívnych (hypotetických) úsudkov, resp. ich často prítomnú kombináciu; c) nenarúšať dôveru vo vedu nazeranú prostredníctvom faktorov, ktoré vstupujú do jej aktivít. Podľa Peircea istým *predobrazom* metodeutického spisu je *Novum Organon* F. Bacona z roku 1620,¹ avšak „ozajstnú prácu tohto typu je ešte len potrebné vykonať; teraz sa sústreďujem na to, aby som umožnil napísanie takejto práce“ (CP 2.109). Samostatnú metodeutiku Peirce síce nenapísal, ale v istom zmysle, nepriamo, je metodeutické všetko, čo napísal.

Vzhľadom na to, že „*myslenie* je hlavným, ak nie jediným modom reprezentácie“ (CP 2: 274), filozofia, ktorá je jeho významným produktom, by sama mala dbať na to, aby jej *reprezentácie* vznikali prísne podľa jej zásad. Pre filozofiu, avšak nielen pre ňu, z toho vyplýva potreba zdôvodnenej metodeutickej voľby – medzi formami, ktoré sa odlišujú technológiou *produkcie skutočnosti*. Ak je filozofia – a opäť, nielen ona – výsledkom predovšetkým heuristického usudzovania, *možné* svety, ktoré produkuje, sa ako symbolické systémy stávajú súčasťou konštruktov mysle, ktoré spoluurčujú charakter *našej skutočnosti*, teda to, aká je skutočnosť *pre nás*. Noetické *úskalíe egocentrizmu* odstrániť nemožno, ak však s ním budeme počítat', budeme odolnejší proti jeho dôsledkom.

¹ Od tej doby bolo napísaných nemálo prác metodeutického typu, „ani jedna však nie je iluminatívnejšia; Baconova práca bola úplným nezdarom, výrečne poukazovala na niektoré bežné zdroje omylu, niektorých stimulovala, ale neposkytovala nijakú skutočnú pomoc ani jednému výskumníkovi“ (CP 2.109).

V tomto zmysle validné, legitímne poznanie ako výsledok špecifických metodeutických postupov mysle musí spĺňať viaceré kritériá. Najlepšie urobí ten, kto pre seba prijme fallibilistickú optiku, ktorá ho bude motivovať k neustálemu preskúmvaniu vlastných záverov. Najmenej sa mylí ten, kto si uvedomuje, že nielen že sa môže myliť, ale že sa často aj mylí. Úsilie minimalizovať mieru možných omylov nadobúda, prinajmenšom u Peircea, podobu metodeutického usmernenia postupov, ktoré v kognitívnych aktivitách uprednostňujeme. Z fallibilistickej perspektívy je naše poznanie iba jedným z možných výkladov skutočnosti. „Vždy sa mi zdalo, že z pokorného fallibilizmu, spojeného s hlbokou vierou v reálnosť vedenia a s úprimným želaním pochopiť veci, vyrastá celá moja filozofia“ (CP 1.14). Postoj infallibility je u vedca *komický*, skutočný význam slov *humanum est errare* spočíva v tom, že „nijaký človek so sebaúctou nikdy nič nekonštatuje bez toho, aby si stále nepripomínal, že môže ísť o omyl“ (CP 1.9). Poznanie má principiálne *tenatívny* charakter, vždy je len dočasné, neustále preverujeme jeho výsledky. Vyznačuje sa určitou mierou vierohodnosti, jeho prostredníctvom však nedosahujeme istotu. „Doktrína fallibilizmu bola vždy zavrňovaná len tými, čo sa obávali jej dôsledkov vo vede, náboženstve a moralite“ (CP 1.148). Sama osebe však neohrozuje – pri citlivom preskúmaní možných dôsledkov – ani jednu z uvedených foriem. Pochybnosť je *motivujúcim* faktorom, súčasne však aj *korekčným* imperatívom. Spravidla má podobu spochybnenej viery; nijaké poznanie nie je bez predpokladov, nezačína *ex nihilo*.

De singularibus non est scientia! (Veda sa nezaoberá jednotlivosťami!) – uvažuje Peirce. *Jednotlivým* síce zvyčajne začína, no nezastavuje sa pri ňom. Uskutočňuje prechod k výpovediam *všeobecným*, ktoré sú výsledkom logických, metodeutických postupov umožňujúcich tento transfer, aj keď ho nie vždy aj nutne validizujú. Transfer k všeobecným výpovediam je vždy metodeuticky riskantný. Jestvuje množstvo rôznych okolností, ktoré znemožňujú dosiahnuť v poznaní viac ako len aproximácie pravdy, čo však poznanie samotné neinvalidizuje. Vnímame ich ako vždy prítomnú epistemickú mriežku, bez ktorej poznanie nie je možné. „Ak presnosť, určitosť a univerzalitu nemožno dosiahnuť usudzovaním, tak iný prostriedok, pomocou ktorého by sme ich mohli dosiahnuť, nejestvuje“ (CP 1.142). Metodeutika vstupuje práve do tohto priestoru. Veda je v podstate *nedokonalá*, „jej nemohúcnosť v porovnaní s univerzom nikdy nemožno príliš zveličiť“ (CP 1.119).

Súčasťou metodeutického *prelúdia* je uvedomenie si prekážok,² ktoré spomaľujú či invalidizujú aktuálne poznanie. Baconovská *akatalepsia* nehrozí tomu, kto sa podľa

² Sú podobné štýrom Baconovým *idolom*, ktorých ignorovanie vedie k *akatalepsi*, chorobnej nechápanosti, ktorou trpia mnohí, lebo ich pri svojej výskumnej práci odmietajú prijať. Štyri storočia pred ním však už R. Bacon bol „takmer mužom vedy...“, ktorému sa koncepcia stredovekých profesorov javila len ako prekážka pravdy“ (CP 5.360). F. Bacon „v prvej knihe svojho *Novum Organon* jasne vysvetlil skúsenosť ako niečo, čo musí byť otvorené verifikácii a opätovnému skúmaniu“ (CP 5. 360). Jeho koncepcia bola lepšia ako predchádzajúce, jeho pohľad na vedu však bol podľa Peircea *neadekvátny*: „Stačí vraj uskutočniť nejaké bežné experimenty, zostaviť správy o výsledkoch... a o pár rokov bude prírodná veda ukončená – aké nádherné! Naozaj, o vede uvažoval ako Lord kancelár, ako povedal Harvey, ozajstný muž vedy“ (CP 5.360).

Peircea bude pridŕžať niekoľkých *jednoduchých* zásad. Tie baconovské zjavne nepostačovali (k vede nemožno pristupovať z pozície *Lorda kancelára*), karteziánske sú neprirodzené a explikačne neúčinné (mohúcnosť rozumu odvodzujú od *veracity* Boha). Hľadáme teda iné! Peirce ich ponúka: na vstupných vrátach každej filozofickej školy by mal byť nápis: „Neprekážaj na ceste poznania!“ (CP 1.135). To, čo je na prospech poznaniu, musí stáť vždy nepomerne vyššie ako individuálny záujem vedca alebo filozofa (napríklad snaha byť slávnym, originálnym, prvým a podobne). V tomto zmysle je potrebné odstrániť štyri (historicky sformované) prekážky ľudského poznania: a) *absolútne tvrdenia* – „to, že si vo vede nemôžeme byť v ničom istí, je antická pravda, učili o tom už v Akadémii; veda bola vždy zaplavená príliš trúfalými tvrdeniami predovšetkým tret'oradých a štvrtoradých ľudí“ (CP 1.137); b) prekážky, ktoré práve filozofi často kladú do cesty skúmaniu, spočívajú v tvrdení, že „toto, tamto či ono nemôže byť nikdy spoznané“ (CP 1.138). Tvrdiť, aj keď na mnohé otázky dnes odpoveď nepoznáme, že ich „nebudeme poznať ani zajtra, je *trochu riskantné*“ (CP 1.138); c) filozofický *trik*, ktorý prekáža poznaniu a jeho pokroku, je skrytý aj v tvrdení, že „tento, tamten či onen element vedy je základný, konečný, celkom nezávislý a úplne nevysvetliteľný...; jediný typ zdôvodnenia, prostredníctvom ktorého je takýto záver možný, je *retrodukcía*; retroduktívnu inferenciu ospravedlňuje azda len to, že je explanáciou faktov; nie je však explanáciou vtedy, ak ide o konštatovanie, že záver je *nevysvetliteľný*; takýto záver žiadne uvažovanie nemôže ospravedlniť ani pripustiť“ (CP 1.139); d) štvrtou „filozofickou prekážkou pokroku poznania je názor, že pre tento či tamten zákon alebo pravdu bola objavená konečná a dokonalá formulácia, že zvyčajný beh prírody nemožno nikdy narušiť; kamene nepadajú z neba, hovoril Laplace, aj keď na obývanú Zem padali od nepamäti; nejestvuje však žiadny druh inferencie, ktorá by dodala čo i len najmenšiu pravdepodobnosť akémukoľvek takémuto absolútnemu popretiu neobvyklých javov“ (CP 1.140).

Metodeutika epistemicky *zastrešuje* vplyv rôznych východísk, ktoré vo výslednom kognitívnom produkte nachádzajú svoje stopy. Tradičná schizma medzi empirickým na jednej strane a racionálnym, apriórnym, ale aj imaginatívnym, a dokonca magickým či mystickým na strane druhej je pre Peircea metodeutickou výzvou. Racionalitu nechápe substanciálne, ale funkcionálne: „Podstata racionality spočíva vo fakte, že racionálna bytosť koná tak, aby dosiahla určité ciele... racionalita je riadená finálnymi príčinami“ (CP 2.66).

Ak *muž vedy* „chce úprimne poznať pravdu, jeho prvou snahou musí byť predstaviť si, čím pravda môže byť“ (CP 1.46). Musí mať aj predstavu o dôsledkoch, ktoré prinesie predpokladané prijatie takého či iného riešenia problému. Ten istý *muž vedy*, ale nielen on, sa musí sústrediť na javy, fakty, informácie, ktoré má k dispozícii, „bez imaginácie ich však nedokáže pospájať nijakým rozumným spôsobom“ (CP 1.46). Dokonca aj „matematické pravdy sú odvodené z pozorovania výtvorov našej vlastnej vizuálnej imaginácie, ktoré môžeme položiť na papier vo forme určitých diagramov“ (CP 2.77). Priama skúsenosť je síce dôležitým východiskom poznania, ale „nie je ani určitá, ani neurčitá, nepotvrďuje nič, ona jednoducho je... nie je ani *exaktná*, pretože neodstraňuje vágnosť; nie je však ani neexaktná; neobsahuje žiadnu nepresnosť; z uvedeného vyplýva, že nijako nie sme schopní

dosiahnuť ani úplnú istotu, ani úplnú presnosť“ (CP 1.145). Zdá sa, že si nikdy nebudeme môcť byť absolútne istí v ničom a nikdy nebudeme schopní presvedčiť sa o výlučne exaktnej povahe nijakého kritéria alebo univerzálneho meradla. Vedenie *nenarastá* len podľa vopred premyslených postupov, jeho nárast sprevádzajú mnohé metodeutické *skratky*, ktoré sa pokúšame spätne začleniť do už pripravených schém. Nie vždy sa to aj darí.

Charles Sanders Peirce

podmienok poukazovania symbolov a iných znakov na ich údajné objekty, teda je teóriou kritérií pravdy; *špekulatívnu gramatiku*, tá je doktrínou o všeobecných podmienkach

Metodeutika a logika. Druhý zväzok rozsiahlych Peirceových *Zobraných spisov* je venovaný *základom logiky*.³ Ich čitateľ sa hneď na začiatku dozvedá, že „stojac pred bránami logiky, zisťujeme, že sa nachádzame vo vestibule labyrintu. Áno, Labyrintu – a iba vo Vestibule; je síce úžasný, je to však Labyrint. Pred sebou máme trinásť doteraz neotvorených dverí. Hľadáme tie najužšie, nenápadné, sotvakedy, ak vôbec niekedy, otvorené“ (CP 2.79). Sme však vytrvalí, zvedaví, často nedočkaví, chceme sa dozvedieť, čo sa za nimi skrýva.

Podľa Peircea „je logika vo všeobecnom zmysle iba iným menom pre semiotiku, teda kvázinutnú alebo formálnu náuku o znakoch“ (CP 2.227).⁴ Na inom mieste hovorí, že „logika je vedou o všeobecnej nutnosti zákonov o znakoch a osobitne o symboloch a ako taká sa člení na tri časti: *kritickú logiku*, ktorá je teóriou všeobecných

³ Peirce sám seba s obľubou označoval za *logika*, predsavzal si, že pravidelne, raz mesačne, bude publikovať originálne štúdie z logiky. Toto svoje predsavzatie však opustil potom, čo jeho prvé publikované štúdie neboli priaznivo prijaté. Pre niektoré práce nenašiel vydavateľa – napr. pre *Grand Logic* (1893), v ktorej sa zaoberá aristotelovskou a symbolickou logikou.

⁴ Peirce (1839 – 1914) je jedným z *otcov* modernej semiotiky. K jej *praotcom* však nepochybne patrí aj G. Leibniz (1646 – 1716), ktorý pred viac ako tromi storočiami vyslovil pozoruhodnú myšlienku: „Nikto sa nemusí obávať, že skúmanie znakov nás vzdáľuje od vecí: naopak, privádza nás k ich podstate“ (Morris 1944, 1). Dnes prijímame ako truizmus názor, že „každé naozaj prísne a exaktné myslenie nachádza svoju oporu až v symbolike a semiotike“ (Cassirer 1996, 28). Navyše, „ľudská civilizácia je závislá od znakov a znakových systémov a ľudskú myseľ nemožno oddeliť od fungovania znakov – zdá sa, že intelekt je potrebné stotožniť práve s takýmto fungovaním znakov“ (Morris 1944, 1).

symbolov a iných znakov; *špekulatívnu rétoriku*, práve tú vlastne poznáme pod názvom metodológia alebo, lepšie, metodeutika – doktrína o všeobecných kritériách vzťahu symbolov a iných znakov k interpretátorom, ktorí sa ich usilujú stanoviť“ (CP 2.93). V nami sledovaných súvislostiach sa pohybujeme na pôde tretej, pre Peircea asi najdôležitejšej časti, ak myslíme na inferenčné podmienky postupov, ktorých cieľom je charakteristika procesu poznania. Zdôrazňujeme najmä to, že „logiku v najvšeobecnejšom zmysle chápal ako formálnu vedu o reprezentácii, resp., ako občas hovoril, ako *objektívne štúdium znakov*, ako *normatívnu vedu*“ (Houser 1997, 9).

Sama semiotika sa člení na tri časti: prvou je *grammatica speculativa* (názov pochádza od Dunsca Scota) alebo *čistá gramatika* – skúma, čo o základoch znakov „nutne platí, aby vôbec mohli vyjadrovať nejaký význam“ (CP 2.229); druhou je vlastná logika alebo „formálna veda o podmienkach pravdivosti reprezentácií“ (CP 2.229) a nakoniec treťou je *čistá rétorika* – jej úlohou je „zistiť zákony, podľa ktorých v ľubovoľnom vedeckom intelektu jeden znak plodí druhý, a osobitne potom jedna myšlienka druhú“ (CP 2.229). Horizonty semiózy nemožno opustiť. Neustále hľadáme spôsoby, ako sa v nekonečnej ríši znakov *pohybovať* – usudzovacie formy predstavujú krehké mosty, ktorými ich spájame. Je to možné aj preto, že človek je v určitom zmysle *homo logicus*. „Bezpochyby sme v podstate, aj keď nie absolútne, logické živočích“ (CP 5.366). Práve logika a jej odvetvia, teda aj metodeutika, živia nádej, že sa v labyrinte súvislostí tvoriacich architektoniku usudzovania nestratíme. V metodeutike a jej prostredníctvom objavujeme vhodný *navigačný systém*, ktorý nás – často fallibilistickými okľukami – vedie cestami poznávania, v nej hľadáme metódy užitočné pri pohybe po nej. Aktivity rozumu sa uskutočňujú podľa Peircea v dialektickom *súperení* stavov mysle, ktorými rozumie – ak myslíme na ich vedecké formy, najmä *vieru a pochybnosť*. Inferenciu chápe ako proces, v ktorom jedna *viera* určuje druhú, *vieru* potom ako sklon mysle, keď jedna idea plodí druhú. Pre všetky usudzovacie formy, inferencie, je charakteristický ich *riadiaci princíp*. „Kritická logika je potom v širokom zmysle skúmaním práve týchto princípov“ (Freeman 1983, 133). Peirce pod riadiacim princípom inferencie rozumie „nejaký konkrétny návyk v mysli, ktorý riadi tú či inú inferenciu; je možné formulovať ho ako výrok, ktorého pravdivosť závisí od platnosti inferencií určujúcich tento návyk“ (CP 5.367). Jestvuje nespočetné množstvo riadiacich princípov uvažovania, „bolo by možné napísať o nich celú knihu“ (CP 5.368), dôležité však je to, že ide o *stavy mysle*, ktorých dôsledkom je selekcia možných záverov inferencie. *Pochybnosť* a *viera* sú najdôležitejšími aktivizujúcimi faktormi vedy. „Prechod od jednej k druhej je možný, predmet myslenia zostáva ten istý, tento prechod je podriadený pravidlám, ktorými sú všetky mysle zviazané rovnako“ (CP 5.369). Tieto zásady a ich použitie sú súčasťou *logickej reflexie*, ich výsledkom je vytvorenie názoru, presvedčenia, postoja – podstatné však je to, že ich uplatnenie samo osebe nezaručuje *pravdivosť* prijatých záverov, tú je potrebné zabezpečiť ďalšími krokmi. *Viera* a *pochybnosť* sú súčasťou každého poznávacieho aktu. Aby sme ich však mohli naozaj uspokojiť, „je nevyhnutné nájsť metódu, ktorá by naše viery a pochybnosti neurčovala ničím ľudským, ale nejakou vonkajšou stálosťou, čímisi, na čo naše myslenie nemá vplyv“ (CP 5.384). Naisto to nebude *mystická inšpirácia z nebies* ani autoritatívne zdôvodňova-

nie prijímaného názoru preto, lebo „ten či onen to už dávno hovoril“, a nebudú to ani metóda *a priori*, ktorá prioritizuje *súlady s rozumom*, ani *metóda autority*, ktorá sa odvoláva na záujem spoločenstva, štátu, cirkvi, histórie a podobne. To, čo zaujíma Peircea, je *metóda vedeckého skúmania* odlišná od všetkých ostatných. Jej nevyhnutnou súčasťou je zápas s pochybnosťou. Bez tohto motivujúceho aspektu hľadania nedokážeme pravdu hľadať, aj keď sa vôbec nemusí podariť nájsť ju.

Logika, ak na ňu myslíme aj ako na metodeutický nástroj, plní nezastupiteľné funkcie. „Prvé poučenie, ktoré máme právo od nej žiadať, je poučenie o tom, ako dosiahnuť jasnosť myšlienok; tá je totiž nanajvýš dôležitá a podceňujú ju iba tí, ktorým chýba“ (CP 5.393). *Pragmatická maxima* (pozri CP 5.402) je špecificky pragmatistickým variantom vymedzenia pojmov objektov vo väzbe na predstavu ich *praktických dôsledkov*. Pod *pojmom* rozumie *racionálny význam* slova alebo iného výrazu, ktorým je daný objekt označený. Práve sumu „predstaviteľných praktických dôsledkov určitého objektu“ chápe ako ich „úplný pojem“, čo samo osebe podľa neho znamená dosiahnutie najvyššieho stupňa jasnosti chápania.⁵ Problém je v tom, že vymedziť ho dokážeme výlučne v jeho možnom vzťahu k spôsobu života, čo je podstatné pre pragmatizmus, aj keď kritici práve tento prístup spochybňujú.⁶

Čo tvorí *osobitý* status vedeckej metódy, ktorej vymedzenie je vlastným cieľom metodeutiky? Peirceova odpoveď je jednoduchá: „zhoda so zákonmi inferencie“ (Gallie 1952, 89). Ale za zdanlivou jednoduchosťou tejto odpovede je *revolučná* inovácia, ktorej autorstvo sa pripisuje Peirceovi. Na rozdiel od tradičnej aristotelovskej logiky pod zákonmi inferencie nemyslí iba kritériá, podľa ktorých môže byť posudzovaný demonštratívny charakter určitých argumentov a inferencií. Inými slovami, varietou induktívnych a deduktívnych inferencií nedokážeme vysvetliť všetky, predovšetkým *prelomové* udalosti, ktoré veda eviduje a ktoré ju kognitívne obohacujú.

Keď sa Peirce rozhodol využiť inšpirácie Aristotelových *Prvých analytík* a samého pojmu *apogóge* – v latinskom preklade *reductio* alebo *abductio* –, nemal v úmysle prevziať Aristotelovu interpretáciu. Podľa tradičného chápania je abdukcia bežný sylogizmus, obsahuje však v sebe určitú mieru neistoty, čo je situácia, ktorá je častá nielen vo vedeckom myslení, ale v myslení vôbec. Abdukciou chcel Peirce reagovať na stav, keď

⁵ Peirce si uvedomoval možné námietky proti svojej *maxime*. Odmietal, že by bola *skeptická* a *materialistická*. Tvrdil, že „je to len aplikácia jediného logického princípu, ktorý bol odporúčaný Ježišom: *Poznáte ich podľa ich plodov...* Musíme sa mať na pozore, aby sme tento princíp nechápali v príliš individualistickom zmysle... Tie plody sú kolektívne“ (CP 5.402). V histórii civilizácie sa pojmy menia, kompletizujú, ich formovanie chápeme „ako postupný proces, v ktorý obsahuje uskutočňovanie ideí v ľudskom vedomí a jeho práci... vieme, že človek nie je úplný ako jedinec, že je vo svojej podstate členom spoločenstva; skúsenosť jedného človeka je ničím, je osamotená; ak vidí niečo, čo iní nie, nazývame to halucináciou; nie je to *moja* skúsenosť, ale *naša* skúsenosť... a toto *naša* má v sebe nekonečné možnosti“ (CP 5.402, poznámka pod čiarou č. 2). K problematike Peirceovej maximy pozri bližšie (Višňovský 2014, 307-317).

⁶ Napríklad B. Russell v tejto súvislosti s neskrývaným dešpektom hovorí o „subjektivistickom šílenstve, ktoré charakterizuje väčšinu modernej filozofie“ (Russell 1974, 773).

máme preskúmať nielen množstvo faktov a podriaďiť ich nejakej teórii, ktorá ich vysvetľuje, ale aj na stav, keď sa fakty na fenomenálnej úrovni vôbec neobjavujú a sú len hypotetickou súčasťou toho, čo dnes označujeme ako myšlienkový experiment. Ide o postup, pri ktorom sa odvodzuje iba približne pravdivý, pravdepodobný záver. Od bežného sylogizmu sa odlišuje najmä tým, že obsahuje nejakú neistú premisu, pričom táto neistota sa tranzitívne šíri v celom inferenčnom akte. Aj keď „hypotetické usudzovanie... môže byť vratké, patrí medzi typy validnej inferencie – jeho *kontrola* je však flexibilná (Ayer 1968, 76-77), sama je súčasťou tvorivého aktu.

Medzi validné inferencie Peirce zaraďuje jednu, ktorá sa vzťahuje na *pripustnosť hypotéz* – ide o kritickú a rozširujúcu revitalizáciu aristotelovskej abdukcie a o úsilie nájsť jej miesto v aktivitách vedy. Dôsledky rozšírenia tradičného pojmu inferencie sú potom značné. Abdukcia je rozširujúcim inferenčným postupom, ktorý je zbavený kognitívnej sterility vo vzťahu k nárastu poznatkov, ktorú Peirce, bez toho, aby ich zavrhol, pripisuje štandardizovaným induktívnym a deduktívnym formám inferencie. Ide však o logicky legitímny typ inferencie, aj keď v jeho posudzovaní a uplatňovaní nesmieme nezabúdať ani na potrebnú mieru opatrnosti. „Čisté logické svedomie niečo stojí – tak, ako každá cnosť, ako všetko, čo si ceníme, nás vyjde draho. Nemali by sme si však želať, aby to bolo inak. Človek by mal milovať a vážiť si genialitu svojej logickej metódy tak, ako si váži svoju nevestu, ktorú si vybral spomedzi všetkých neviest na svete. Ostatnými nemusí pohrdáť; naopak, môže si ich vysoko ctiť, ale tým jej len preukazuje vyššiu česť“ (CP 5.386).

Disponujeme síce „*inštinktívnou* teóriou usudzovania, ktorou korigujeme svoju skúsenosť“ (CP 2.3), štúdium logiky však dokáže zdokonaľiť *prirodzené* metódy myslenia, ktoré bežný človek bežne uplatňuje. „Logika je teóriou *správneho* usudzovania, je teóriou toho, aké usudzovanie má byť, nie toho, aké je“ (CP 2.3). V tomto zmysle je *direktívnou* alebo *normatívnou* (tomuto adjektívu dáva Peirce prednosť) vedou. Ak hovoríme o filozofickom myslení, jeho *melancholickú* dezintegráciu je možné napraviť iba metodeutickou rekonštrukciou spôsobov usudzovania, ktoré Peirce uprednostňuje. Nebude však stačiť odvolávať sa na *svetlo rozumu* aj keď dôverovať mu nám odporúčali celé zástupy filozofov, napríklad staročínsky Lao-C', babylónski filozofi a celá veľká a vplyvná plátónska a karteziánska tradícia európskeho myslenia. Aj aristotelici priamo poukazovali na *svetlo rozumu* alebo sebaevidenciu pri podpore princípov logiky. Teória argumentácie alebo usudzovania je podstatnou časťou logického kriticismu, sama však musí spĺňať kritériá, ktoré odporúča ostatným vedám. V nami sledovaných súvislostiach uvedieme príklad, keď Peirce kriticky prijíma predstavu o argumentačnom reťazci usudzovania, ktorá má vysokú frekvenciu výskytu. „Aristoteles tvrdí (pozri Aristoteles 1946, 1005b), že musí jestvovať nejaký prvý princíp vedy, keďže každá demonštrácia spočíva na nejakom všeobecnom princípe ako premise. Ak bude táto premisa sama vedecky demonštrovaná, táto demonštrácia musí opäť spočívať na všeobecnom princípe ako jej premise. Každý takýto proces však musí mať nejaký začiatok, a tak prvá demonštrácia bude spočívať na nedemonštratívnej premise“ (CP 2.27). Absenciu nespochybniteľného všeobecného princípu ako prvej premisy usudzovania Peirce nepovažuje za principiálnu prekážku

validného, korektného postupu vtedy, ak si uvedomíme epistemickú kvalifikáciu poznania a jeho hypotetickosť.

Dominantné formy inferencie. Peirce nepovažoval tradičné dichotomické rozdelenie inferencií na deduktívne a induktívne za dostatočné. Rozdeľuje ich na explikatívne a ampliatívne – prvé sú jednoducho ekvivalentom dedukcie, druhé delí ďalej na abdukciiu a indukciu. Jeho názor na dedukciu je tradičný v tom, že sa vzťahuje na matematiku a formálnu logiku, abdukciiu však na rozdiel od iných považuje za nezávislú formu inferencie, nie je možné zamieňať ju s indukciou či chápať ju ako jej doplnok.

Logika exaktnej vedy je tým, čo Peircea zaujíma predovšetkým. Nerozumie ňou exaktnosť v zmysle formalizovaných argumentačných procedúr; s *nadsádzkou*, ako hovorí, ňou rozumie „dôležitú oblasť deduktívnej logiky, a tou je „učenie o náhodilosti““ (CP 2.101). Zahŕňa „niekoľko ťažkých otázok, z ktorých dve hlavné sú základom tejto doktríny spolu s problémom pravdepodobnosti, to na jednej strane; na strane druhej je to prípustnosť pravdepodobnostnej inverzie; obidve sú pre nás prakticky dôležité“ (CP 2.101). Samotná pravdepodobnosť je však *nepresnou* ideou, jej použitie nabáda k opatrnosti, pragmatisti s ňou narábajú pomerne často, keďže práve ona je významnou súčasťou veľkej časti inferenčných procesov – predovšetkým induktívnych a abduktívnych.

Hlavné inferenčné formy – indukcia, dedukcia a abdukciiu – nie sú z hľadiska *rastu* vedy, ak myslíme na ich kognitívnu efektívitu, rovnocenné. Zmyslom uplatnenia abduktívnej inferencie je formovať explanačné hypotézy a posunúť ich k potrebnému testovaniu. Je to inferenčný proces, ktorý má charakter logickej operácie, jedinej, ktorá uvádza *novú ideu* – aj keď jej výsledkom je idea, ktorá má *len* validitu pravdepodobnostného charakteru. Nemá síce nijaký význam okrem toho, že ponúka, produkuje návrhy, tie sa však stávajú východiskom možného posunu vedenia. Indukcia je problémová v tom, že jej univerzalizácie sa zväčša opierajú o pozorovanie konečného počtu javov, čo nezaručuje ich pravdivosťnú validitu, aj keď tak pôsobia. Dedukcia len vyvodzuje nutné dôsledky z jasných hypotéz, dokazuje, že niečo *musí* byť – predstavuje „spôsob usudzovania, pomocou ktorého stanovujeme, čo musí nutne nastať, ak je hypotéza pravdivá... táto definícia je však jasná len na prvý pohľad, vzťahuje sa iba na *úspešné* dedukcie“ (Houser 1997, 9). Dedukcia je reštriktívna, obmedzujúca. Inak je to s indukciou, a najmä s abdukciiou – nie sú reštriktívne, usudzovacie procesy tohto typu sú *otvorené*. Ak chceme vysvetliť rozdiely medzi deduktívnymi a mimodeduktívnymi formami usudzovania: „Iba *deduktívne* spĺňajú požiadavku, aby ich premisy poskytovali nezvratnú, presvedčivú, konkluzívnu evidenciu v zmysle pravdivosti ich záverov“ (Houser 1997, 461). Práve o to však ide. Peirce vo svojej vízii *tenatívneho*, teda menlivého, nestáleho, pravdepodobnostného poznania síce dedukcii neupiera jej eleganciu a istú noblesu, ak ale myslíme na nárast rozsahu vedenia, formou, ktorá ho dokáže spoľahlivejšie zabezpečiť, je práve abdukciiu.

Abdukciiu naznačuje, že niečo *môže* byť, nemá nijaký iný význam okrem toho, že ponúka návrhy. Práve v tom je však jej skutočná prednosť, v tom spočíva jej metodeutická inšpiratívnosť. Peirce navrhuje nasledovné vyjadrenie abdukciiu (pozri CP 5.189), ktoré je ako logická formulácia často citované:

$$\frac{\begin{array}{c} C \\ A \longrightarrow C \\ \hline \end{array}}{A}$$

Peirce v tejto súvislosti uvádza jednoduchý *diagram abduktívnej hypotetickej inferencie*:

* *Pozorujeme nejaký prekvapujúci fakt C.*

* *Ak je však A pravdivé, C musí byť súčasťou,*

* *tak je rozumné očakávať (predpokladať, domnievať sa...), že A je pravdivé.*

Ak by A bolo pravdivé, C by už nebolo prekvapujúcim faktom, keďže by sa preukázalo, že existuje vysvetlenie, ktoré ráta s takýmto vývojom vecí C. Takýto *spätný chod*, ktorý od pozorovania smeruje k hypotéze a od nej späť k pozorovaniu, je podľa Peircea jediný spôsob získavania nových poznatkov. Inými slovami, musíme vkladať, produkovať, formulovať hypotézy a domnienky do skúsenostného priestoru, stimulujúceho stále nové a nové vysvetlenia, ktoré by poskytovali čoraz väčší záber objasnenia javov. Abdukcia figuruje v procese poznávania ako neodmysliteľný faktor, ktorý vedci a bádatelia síce neredukovateľne využívali, avšak ako o forme zdôvodňovania o ňom neraz nemali ani tušenia. Inými slovami, ak spolu s Peirceom hovoríme o abdukcii ako o jedinom druhu inferencie, ktorej výsledkom sú nové idey, tak sa vlastne pýtame, čo robí vedec, keď je vedecky kreatívny. Je to aktuálna kreácia a prezentácia nejakej novej idey. Zdá sa, že Peirce stotožňuje kognitívny proces s konceptom *hypotetickej inferencie*, teda *abdukcie*. Svoje inferenčné aktivity sme nútení bezpečne „kormidlovať“ na šírom oceáne pravdepodobnosti“ (CP 2.101). Chceme sa však dostať do cieľa, čo v našom prípade znamená nadobudnúť takú mieru vierohodnosti poznania, o ktorú sa môžeme *oprieť*, keď sa rozhodujeme, ako budeme konať. „Indukciu môžeme presne definovať ako virtuálnu inferenciu pravdepodobnosti... ak bude filozofia pravdepodobnosti postavená na pevný základ, otázka inverzie pravdepodobnosti nevyvolá vážne ťažkosti“ (CP 2.101). Ak budeme uvažovať týmto spôsobom, mali by sme si uvedomiť, že súčasné idey, vrátane idey pravdepodobnosti, inferenčných foriem a podobne, majú svoju genézu, sú hlboko vtlačené do minulosti civilizácie.

Diskusie o pravdepodobnosti vyvolávajú nemálo otázok o šírke možného uplatnenia inferenčných, najmä induktívnych a abduktívnych foriem. Peirce je presvedčený o svojej schopnosti „matematicky demonštrovať, že validita indukcie vo vlastnom zmysle tohto termínu je experimentálnym usudzovaním“ (CP 2.102), pričom jeho závery neumožňujú určovať stav vecí v minulosti alebo budúcnosti či usudzovať o uniformite prírody alebo o platnosti iného ľubovoľného vágneho princípu. Problém indukcie nespočíva v tom, že by jej použitie bolo neprípustné, naopak, frekvencia výskytu induktívnych usudzovacích foriem je pomerne vysoká. Problém spočíva v tom, že jej pravdepodobnostné závery nechápeme vždy v ich podmienenosti. Nanešťastie, ľudia „ktorí nikdy neotvorili nijakú knihu z logiky“ (CP 2.104), si neuvedomujú pravdivostnú krehkosť inferenčných foriem. Tie musia splňať tri dôležité aspekty, ktoré sledujeme v procese hľadania uspokojivých

vysvetlení pozorovaných javov. Ak máme hypotézu považovať za nádejnú, uspokojivú, sľubnú či zaujímavú, musí byť *explanačne produktívna*, t. j. spôsobilá vysvetľovať fakty, *testovateľná*, teda ňou vysvetľované fakty musí byť možné systémom určitých kritérií overovať, a nakoniec *ekonomická*, ak sme na jej základe schopní vybrať spomedzi viacerých návrhov riešenia praktických problémov ten, ktorý predstavuje pri dodržaní prísnosti testovacích kritérií najlepšie vysvetlenie.

Prvá otázka, ktorú si každý *muž vedy* musí položiť, znie takto: „Ak predpokladám, že nejaká vec je pravdivá, aký druh dôkazu by som mal požadovať, aby som sa o jej pravdivosti uistil?“ (CP 2.112). A som naozaj vždy schopný to urobiť? Disponujeme takými nástrojmi, ktoré by nám umožňovali širšie otvoriť dvere do ríše istôt? Sám Peirce sa nepovažoval za *transcendentálneho lekárnik*a, ktorý by mal vždy pripravené potrebné precízne zdôvodnenie a disponoval by množstvom nevyhnutných opôr – napríklad z oblasti logiky, aj keď ona sama nič podobné nesľubuje. Bez logiky to však nepôjde, nemôžeme od nej ale očakávať viac, ako môže a dokáže splniť.⁷

Záver. Peirce, ako sám hovorí, „chcel robiť filozofiu podobne, ako to robil Aristoteles, teda načrtnúť dostatočne obsažnú teóriu, ktorá by ju – na dlhý čas, pokiaľ ide o prácu ľudského rozumu, nech už je to akákoľvek filozofia, matematika, psychológia, prírodné vedy, história, sociológia či ľubovoľná iná, – ukazovala v jej detailoch“ (Brent 1998, 1). Jeho krédom ako *laboratórneho* mysliteľa bolo akceptovanie empirizmu chápaného ako epistemické východisko poznania. Práve veľkí skúmatelia, akými boli podľa Peircea napríklad Kopernik, Tycho de Brahe, Kepler, Galileo, Harvey či Gilbert, postupovali v súlade s teóriou, že všetko, čo sa môžeme naučiť, sa učíme z usmerneneho, teda riadeného pozorovania. Svoj vedecký život založili na experimente, o ktorom však *vedeli*, že je len začiatkom oveľa náročnejšej a sofistikovanejšej práce rozumu. „Nezaoberali sa však teóriou metódy pri dosahovaní a formálnom určovaní validity výsledkov“ (Eisele 1979, 100). To si uvedomoval aj Peirce, a práve preto veľkú časť svojej aktivity venoval filozofickej metodológii, teórii usudzovania, porovnávaní jednotlivých inferenčných foriem a ich kognitívnej efektivity.

V čom sa Peirce líši od iných filozofov vedy? Azda najmä tým, že bol vedcom z povolania. Aj preto „sú jeho skúmania širšie, menej vzdialené od aktuálnych procesov vedeckého skúmania... jeho analýzy sú založené na všeobecných epistemologických úvahách –

⁷ Logika je v podobe tzv. pre-logických dispozícií prítomná vo viacerých vedách, a to bez toho, aby si to tí, ktorí ich rozvíjajú, uvedomovali. „Jestvuje päť teoretických vied, ktoré viac alebo menej závisia od logickej vedy. Jednou z nich je logika sama. Musí sa o seba postarať za každú cenu bez toho, aby sa mohla vopred oboznámiť s vlastnými objavmi, ktoré tak ako v hociktovej inej vede tvoria akúsi oporu, z ktorej vyrastá jej učenie. Ona sama je však poslednou z piatich uvedených vied. Tou prvou je matematika. Matematika môže samu seba považovať za umenie usudzovať... Druhou z týchto piatich vied je časť filozofie nazvaná *fenomenológia*, ktorej úlohou je jednoducho inventarizovať javy bez toho, aby skúmala ich pravdivosť. Treťou je estetika... štvrtou etika, naisto jeden z najsubtílnejších druhov skúmania“ (CP 2.120). Uvedené vedy sú predlogické, teda v istom zmysle samy logiku obsahujú, všetky ostatné sú od logiky závislé – podmienky inferenčných postupov nachádzajú v nej.

osobitne na analýze roly viery a pochybnosti v inferenčných procesoch“ (Freeman 1983, 133). V Peirceových úvahách o charaktere pragmatizmu práve viera a pochybnosť nadobúdajú rozhodujúce miesto v jeho architektonike, ich nikdy nekončiac *súperenie* predstavuje najvýznamnejší motivačný tlak na rast ľudského poznania. Svojou povahou tento *spor* vtlačá svoju nezmazateľnú pečať metodeutickému inštrumentáriu rastu vedy, ktorého náplň – predovšetkým v Peirceovom chápaní – tvorí analýza inferenčných foriem.

Literatúra

- ARISTOTELES (1946): *Metafyzika*. Preložil A. Kříž. Praha: Nakladatelství Jan Laichter.
- AYER, A. J. (1968): *The Origin of Pragmatism*. London: Macmillan.
- BRENT, J. (1998): *Charles Sanders Peirce: A Life*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- CASSIRER, E. (1977): *Esej o človeku*. Bratislava: Pravda.
- ECO, U. (2000): *Kant and the Platypus. Essays on Language and Cognition*. London: VINTAGE.
- EISELE, C. (1979): *Studies in the Scientific and Mathematical Philosophy of Charles S. Peirce*. The Hague: Mouton Publishers.
- FREEMAN, E. (1983): *The Relevance of Charles Peirce*. The Hegeler Institute. La Salle, Illinois: Monist Library of Philosophy.
- GALLIE, W. B. (1952): *Peirce and Pragmatism*. Middlesex, Harmondsworth: Penguin Books
- HOUSER, N. – Roberts, D. D. and Evra, J. (eds.) (1997): *Studies in the Logic of Charles Sanders Peirce*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- HUSSERL, E. (1972): *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Praha: ACADEMIA.
- MORRIS, CH. W. (1944): *The Foundations of the Theory of Signs*. Illinois: University of Chicago Press.
- PEIRCE, C. S. (1931 – 1958): *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Cambridge, MA: Harvard University Press (v texte citované podľa medzinárodného štandardu skratkou CP, za ktorou nasleduje číslo zväzku a odseku).
- VIŠŇOVSKÝ, E. (2014): Peirceova verzia pragmatizmu. *Filozofia*, 69 (4), 307-317.

Príspevok vznikol v Inštitúte filozofie FF PU v Prešove ako súčasť grantového projektu VEGA č. I/004/12 *Ch. S. Peirce – život a dielo*.

František Mihina,
Katedra filozofie FF PU
Ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
SR
e-mail: mihina@unipo.sk